Ю.І.Поп

БРЮННСЬКА ПРОГРАМА ПО НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННІ ТА ОЦІНКА ЇЇ СУЧАСНИКАМИ

За весь період існування Габсбургської імперії головною проблемою в ній залишалась національна проблема – проблема мирного співіснування багатьох народів багатонаціональної держави. Центральною ж вона виявилась в останній третині XIX ст. і в робітничому русі Австрії, який розвивався організаційно, політично і ідейно як єдине ціле, навіть якщо це ціле не було внутрішньо єдиним і однорідним. Тут для керівників робітничих партій і було чимало неясного. Вожді пролетаріату К.Маркс і Ф.Енгельс не визнавали за національною ідеєю самостійного значення, підкоряючи її класовій боротьбі. Права націй на самовизначення своєї долі, на незалежність не існувало для вождів пролетаріату поза цією боротьбою і підкорялось її інтересам. Національно-визвольний рух у Європі оцінювався ними виключно з точки зору перспектив пролетарської революції, а народи, які повстали за національну незалежність відповідно розділялись на "революційні" і "контрреволюційні", які сприяють або перешкоджають (хай несвідомо) розгортанню класової боротьби в європейських країнах. Така точка зору поділялась багатьма лідерами австрійського і чеського робітничого руху, що ще більше заплутувало ситуацію у пролетарських організаціях.

Соціал-демократична робітнича партія Австрії після падіння уряду К.Бадені і невдалих мовних указів середини 90-х років XIX ст. всіма силами намагалася перешкодити новому вибуху націоналістичних пристрастей. Але роздрібленість політичних напрямків, відсутність спеціальної програми врегулювання національних конфліктів не залишала майже ніяких надій на політичний прогрес в монархії Габсбургів. "Стара Австрія знаходиться в руїнах, - писав В.Адлер в 1899р. Вона не може бути склеєна, потрібно знайти нові життєві форми для народів, які населяють цю країну"[1]. В листі до К.Каутського він підкреслював необхідність розробки програми партії з національного питання[2].

Партійне керівництво соціал-демократичної партії стало перед дилемою залишатися на своїй старій позиції і чекати автоматичного вирішення національного питання з перемогою соціалізму, або розробити свою спеціальну програму з національного питання. В дискусії, яка розгорнулася на сторінках

преси прийняли активну участь Г.Гартман, К.Каутський, І.Дашинський, лідери Чехослав'янської соціал-демократії. К.Каутський запропонував розробити програму федералізації Австро-Угорщини. І.Дашинський висловив сумнів у можливості здійснення цього проекту, а публіцист Ф.Штампфер відкинув чеське державне історичне право як основу реорганізації монархії, за що був підданий критиці К.Каутським.[3] Адлер був проти включення цього питання в порядок денний з'їзду, вважаючи, що дискусія тільки посилить відцентрові тенденції в рядах соціал-демократичної партії. Після довгих суперечок і коливань було вирішено приступити до складання такої програми, обговорити її в пресі і запропонувати депутатам загальноавстрійського партз'їзду в 1899 році для затвердження.

Безпосередніми ініціаторами вироблення національної програми стали польські соціалісти в Галичині. Їхній з'їзд, який проходив у Львові в 1897р., в спеціально прийнятій резолюції висловився за вироблення такої програми, враховуючи всю складність внутріполітичних відносин в Подунайській монархії.

Не менш активно за вироблення національної програми взялися і словенські товариші, які утворили в 1896р. південнослов'янську соціал-демократичну партію. Значну увагу національному питанню приділив з'їзд австро-німецької соціал-демократії в Лінці в червні 1899 року, хоча і тут не було завершено вироблення проекту програми[4]. Не дивлячись на розходження відносно шляхів вирішення національних проблем в монархії Габсбургів, всі члени загальноавстрійської соціал-демократичної робітничої партії були переконані в необхідності збереження Австро-Угорщини. В 1899р. керівництво партії створило комісію, яка повинна була розробити проект програми з національного питання і подати його на затвердження з'їзду соціал-демократії в Брюнні (Брно) в 1899 році.

На початку квітня проект програми був опублікований в партійній пресі для обговорення. Автори проекту висловили ідею, що національні проблеми повинні бути вирішенні в комплексі. Проект передбачав рівноправність націй і повну демократизацію суспільного життя монархії Габсбургів. Передбачався захист нацменшин і принципово було відхилено ідею єдиної державної мови, хоча, виходячи із "практичної необхідності", німецька мова визнавалася мовою міжнаціонального спілкування і в майбутній демократичній державі. Проект програми закінчувався тим, що

соціал-демократія урочисто визнає "право кожної нації на незалежне існування та національний розвиток, але це повинно було бути досягнуто тільки і мирі і злагоді, а не в дрібних чварах"[5]. В.Адлер, обґрунтовуючи соціал-демократичну програму з національного питання підкреслив, що "народи Австрії мають єдину можливість вибору: або зникнути, або рішучими діями завоювати майбутнє"[6]. Автори проекту програми відкидали як чеське державне історичне право, так і віденський централізм. Проект програми констатував умови при яких єдино можливим був національний мир. Ідея федералізму мала в собі "внутрішню логіку та історичну необхідність" і була тільки яскравим виразом визнання цього факту.[6] Звичайно, текст проекту програми відзначався недостатньою конкретністю. Її автори і насамперед В.Адлер, свідомо ухилися від детального розгляду національних проблем. Адлер був занадто досвідченим політиком, щоб запропонувати завершену програму, адже при наявності розбіжностей думок та ідей це могло б знову посилити національні протиріччя всередині самої соціал-демократичної партії.

І все таки проект програми викликав гарячі суперечки серед соціал-демократів різних національностей. Чеські соціал-демократи не в усьому погоджувались з своїми німецькими колегами, що національне питання треба розуміти тільки як питання культури і мови. Ф.Модрачек, А.Немец, Ф.Соукуп і інші хотіли зв'язати вирішення національного питання з "вирівнюванням економічного розвитку між народами і з закінченням "сучасного переселення їх". Тільки коли закінчиться міграція всередині австрійських земель можно буде провести розмежування національних територій[7]. Якщо ж буде здійснена спроба поділу Чехії на чеську і німецьку частини тепер, це викличе загострення національних суперечок навіть серед робітників, - стверджував А.Немец. Ф.Соукуп прямо заявив: "Я майже переконаний, що якщо б було здійснено вже сьогодні бажання деяких товаришів розділити Австрію на чисто національні області, цим були б викликані такі національні суперечки, наслідки яких ми не можемо собі сьогодні і уявити"[8]. Г.Моммзен вбачає в цих чеських вимогах "соціал-демократичну версію чеського державного історичного права" і посилається при цьому на ряд висловлювань Ф.Соукупа і інших про "чеську національну державу... в рамках Австрії"[9]. Не дивлячись на певні

розходження між німецькими і чеськими соціал – демократами щодо проекту програми ми можемо констатувати той факт, що вони були єдині в тому, що вирішення національного питання повинно базуватися на територіальному принципі. Як писала "Право ліду", "соціал-демократія вимагає, щоб Австрія була перетворена в федерацію національностей, але не хоче поділу Австрії на ряд дрібних держав"[10].

В той час як німецькі і чеські соціал – демократи принципово встали на точку зору територіальної автономії (хоча і була між ними різниця), Словенська соціал – демократична партія відхилила територіальний принцип і запропонувала проект програми, який базувався на персональному принципі. Вперше це зробив лідер партії Е.Крістан в статті "Націоналізм і соціалізм в Австралії", яка була опублікована в журналі "Академія " в 1898 р. "Автономія націй можлива тільки без кордонів, - писав він . Нація складається не тільки з людей, які живуть на одній певній території, а до неї повинні бути причислені і ті особи, які розмовляють на тій же мові, заявляють про свою приналежність до даної національності, хоча і живуть вони на іншій території[11]. Це і був один із головних пунктів культурно – національної автономії.

Не дивлячись на те, що проект програми викликав гарячі суперечки в пресі, характерно, що в цілому він не відкидався ні одним із авторів, суперечки виникали тільки по окремим пунктам і, звичайно, ніхто не надіявся, що в ході прийняття цієї програми національні проблеми будуть вирішені остаточно і справедливо. "Було б надзвичайною утопією вважати, - писав Ф.Аустерліц, - що національне питання можна вирішити як технічну проблему. Можна тільки мріяти про такий стан, коли влада поділена між національностями в Австрії таким чином, що буде ліквідовано всі спірні питання й народи будуть жити і розвиватися в мирному змаганні між собою... Це не може бути створено по команді ... Соціал-демократія не має генерального способу, але вона протиставляє вимогам інших національних партій здоровий глузд, як ідеологічне відображення необхідності"[12].

Після обговорення в партійній пресі проект програми було винесено на обговорення делегатам загальноавстрійського з'їзду соціал-демократичної партії, який відбувся в Брюнні (нині м.Брно) з 24 по 29 вересня 1899 р. Параграф перший програми проголошував : "Австрія повинна бути перетворена в

демократичну багатонаціональну федеративну державу. " Цей параграф не визначав характер федерації і не викликав суперечок на з'їзді. Вони виникли навколо другого параграфа програми. Словенська соціал-демократія, головним представником якої був Е.Крістан, запропонувала такий текст другого параграфа : "Кожен народ, який проживає в Австрії, незалежно від території, яку він займає, є автономною групою, яка самостійно регулює і забезпечує свої національні (мовні і культурні потреби). "До параграфа другого в додатку словенців був їх текст параграфа третього. "Територіальні області мають лише чисто адміністративний характер і не роблять ніякого впливу на національні відносини"[13]. Це і була програма культурно-національної автономії. Незалежно від К.Реннера, Е.Крістан раніше опублікував статтю "Націоналізм і соціалізм в Австрії" де виклав основні її положення.

Виступаючи на з'їзді, Е.Крістан намагався обгрунтувати свою пропозицію слідуючим чином : "Ми повинні принципово констатувати , що рівноправність буде встановлено тоді, коли до складу даної нації ввійде не тільки населення однієї частини країни, але і всі ті, хто заявляє про свою приналежність до неї, живучи на інших територіях". При цьому Крістан посилався на умови Трієсту: "Яким чином можливо здійснити в районі Примор'я територіальне національне розмежування? Місто Трієст заселене переважно італійцями, а територія округу заселена майже виключно словенцями"[14]. Точку зору Крістана підтримав впливовий Елзенбоген. Він заявив: "Якщо націям будуть відведені певні території як основне місце їх проживання, то тоді ми повинні будемо розглядати і права інших мовних меншин, які живуть на цих територіях і тоді знову почнуться національні чвари"[15]. Пернедорфер підтримав частково цю ідею: "Я стою на позиції Синоптікуса (К.Реннера – Ю.П.) до якої приєднується також і товариш Е.Крістан. На жаль, одначе, я не бачу можливості здійснити їх сьогодні"[16].

Таким чином, на Брюнському з'їзду розглядались дві програми з національного питання. В програмі, яку запропонувало керівництво партії, ставилося завдання перетворення Австро-Угорщини у демократичну багатонаціональну державу. В основу її був покладений територіальний принцип, тобто за кожною нацією закріплювалась та територія, де проживала більша її частина. Ця територія

повинна мати принцип самоуправління, єдиними для всієї країни будуть міністерство оборони та іноземних справ, а також ще деякі важливі сфери державної діяльності. На відміну від рішень, які фіксували німецьку як єдину державну мову, проект, виходячи із існуючих реальностей, визначив її статус як мову міжнаціонального спілкування. Інша програма з національного питання була програма соціал-демократів Словенії, які пропонували створити федерацію не за територіальним, а за національно-культурним принципом.

Обидва проекти програми викликали на з'їзді гостру полеміку. А.Немец висловив думку, що ідея Крістина ідентична або близька положенням запропонованого партійного проекту програми, а В.Адлер підкреслив, що тут присутня ідея Синоптикуса[17]. Чеські соціал-демократи критикували проект програми, розроблений комісією за те, що він не включав економічних і державно-політичних аспектів функціонування держави. У проголошенні німецької мови мовою міжнаціонального спілкування деякі делегати з'їзду вбачали спробу закріпити гегемонію німецькомовної частини населення в майбутній федерації. Переважна більшість виступаючих делегатів висловилось проти пропозиції соціал-демократів Словенії.

Разом тим, ряд делегатів висловили попередні погляди на національну проблему. Наприклад, делегат із Зальцбурга говорив: "Я думаю, що національні протиріччя відбуваються не із-за національних проблем, а із економічних серед буржуазних класів. Тому ці суперечки є чисто буржуазною справою, яка нас зовсім не стосується"[18]. Примірно теж саме підкреслював італієць Джеріні із Трієста: "Мені здається, що національне питання цікавить представників буржуазії і зовсім не повинно зачіпати нас"[19]. Дякуючи тактичній майстерності В.Адлера, вдалося досягнути компромісу з ряду другорядних проблем. Очевидним було те, що в даній ситуації навіть незгодні з програмою керівництва партії делегати не готові були пожертвувати формальною єдністю партії заради задоволення своїх інтересів.

В підсумку дискусії на пленарному засіданні з'їзду, а потім в спеціально створеній комісії пропозиції соціал-демократів Словенії було відхилено і з'їзд одноголосно прийняв запропонований партійною комісією текст програми, який базувався на принципах територіальної автономії. Компроміс з точкою зору Крістана полягав у тому, що згідно з параграфом

програми всі розрізнені території "однієї і тієї ж нації утворюють національно єдиний союз". Комісія прийняла текст програми всіма голосами крім голосу Е.Крістана, а на пленарному засіданні програма була прийнята одноголосно під бурхливі овації делегатів"[20].

Звичайно, текст програми носив компромісний характер. Компроміс в даному випадку був досягнутий між прихильниками територіальної і національно - культурної автономії. Виступаючи на з'їзді, Адлер висловився проти останньої. "Це, правда, надзвичайно цікава ідея, але я сумніваюсь, що сьогодні вона практично може бути виконана". Разом з тим, підсумком дискусії на з'їзді, на його думку, має бути формула, яка б зблизила обидві точки зору. "Не можна, щоб одна група пригнічувала іншу. Ми можемо зафіксувати тільки те, що є спільною духовною власністю партії... Тому мова не йде про те, щоб вперто дотримуватись якого-небудь одного формулювання".[21]

Таким чином, Австрійська соціал-демократична робітнича партія першою із соціал – демократичних партій Другого Інтернаціоналу прийняла програму з національного питання. На протязі довгого часу в працях істориків – марксистів переважала різко негативна оцінка брюннської програми. Її, як правило, трактували як програму національно – культурної автономії і тому відносили до витоків австро – марксистської теорії національно – культурної автономії, і характеризували як прояв опортунізму, властивий австрійській соціал – демократії.

Щоб історик дав вірну оцінку певній події чи документу минулого, які були у свій час сфальсифіковані в угоду партійній та класовій ідеології, потрібно підійти до цих подій з точки зору об'єктивності, правдивості та історизму. І тут нам на допомогу приходить свідчення учасників подій, реалії суспільно-політичного розвитку світу у XX столітті та певний відблиск у них тих ідей, які у свій час розроблялися австрійськими соціал–демократами. Так було з брюннською програмою по національному питанню. Оцінки її сучасниками неоднозначні, хоча переважають позитивні. Критика брюннської програми прозвучала і із рядів самої австрійської соціал–демократії. Так, О.Бауер у книзі "Національне питання і соціал–демократія" вказує на, мабуть, головний недолік цього документу – аналіз національного питання здійснено не досить ґрунтовано, є чимало прогалин у ньому. Він пише: "Свої конкретні вимоги соціал–

демократична національна програма повинна пов'язувати з становищем робітничого класу в суспільстві, окремі національні програми в Австрії вона повинна включати в рамки соціального питання"[22].

Заради справедливості варто підкреслити, що чимало недоліків брюннської програми мали об'єктивний характер. Нечіткість думки серед соціалістів з питань національної проблематики яка була в кінці XIX ст., перешкоджала Австрійській соціал–демократичній робітничій партії дати правильну трактовку національного питання. А сам факт прийняття нею першого в західноєвропейській соціал–демократії програмного документу з національного питання наносив відчутний удар по досить поширеній опортуністичній точці зору, згідно якої пролетаріат на етапі боротьби за владу взагалі повинен ігнорувати національну проблему як породження дрібнобуржуазних протиріч.

Не тільки на з'їзді в Брюнні, але і в наступні роки його учасники і сучасники події сприйняли прийняту з'їздом програму як програму територіальної автономії і в цілому оцінювали її позитивно. На з'їзді соціал – демократичної партії в 1901 р. Е.Крістан, який виступав в 1899 р. на з'їзді в Брюнні ініціатором теорії культурно – національної автономії, констатував, що "програма з національного питання стоїть на точці зору територіальної автономії". Виступаючи на цьому ж з'їзді А.Бебель схвально оцінив брюннську програму . Він заявив: "Якщо національне питання взагалі може бути вирішене в Австрії, то воно може бути вирішене тільки на основі вашої програми"[23]. Аналізуючи хід дебатів і саму програму, російський публіцист М.Ратнер відзначив її компромісний характер. Компроміс був досягнутий між прихильниками територіальної і культурно – національної автономії[24]. "Тепер ідея національної автономії включена в програму сильної, могутньої партії, в соціал – демократичну програму", - пише ще один російський публіцист і історик С.Лозинський[25]. Звичайно, "майже ніхто не вбачав у цій програмі спробу увіковічнити політичне існування Австрії, сприяти її розвитку, могутності і життєвості", - констатує польський соціаліст Л.Василевський, позитивно оцінюючи програму[26]. Інтерпретація рішень в Брюнні, на думку ще одного польського соціаліста К.Келлеса-Крауза, повинна була привести до перетворення Австрії в "республіканську федерацію

автономних національних територій, які мають спільне громадянське законодавство, карний кодекс, спільні основи конституції, соціального законодавства і т.д., але вибирають своїх представників (чиновників) в адміністрацію всіх ступенів, яка керує в загальній мірі самостійно своїм економічним життям, має місцеву національну міліцію (...). Кожен з цих народів, які живуть автономно, повинен мати право, якщо він буде вважати за необхідне, відділитися від австрійської федерації і жити самостійно"[27]. Б.Шмераль в своїй праці "Хто такі і що хочуть соціал-демократи?" вважав брюннську національну програму "позитивним фундаментом для чеської національної політики і для справедливого вирішення національного питання в Австрії взагалі"[28].

Переслідуючи свої політичні цілі в боротьбі з бундівцями, які на початку XX ст. взяли на озброєння лозунг культурно – національної автономії, посилаючись при цьому на текст документа прийнятого в Брюнні, В.І.Ленін в ряді статей вирішив внести ряд уточнень в оцінку програми австрійської соціал-демократії. Він неодноразово вказував, що Брюннська програма – "програма територіалістична"[29] і австрійські с.-д на з'їзді в Брюнні (1899) відкинули запропоновану їм програму "культурно-національної автономії". Вони прийняли лише компроміс у вигляді союзу, всіх національно – відмежованих областей держави ...[30]. Ленін підкреслював: "Надзвичайно поширена помилкова думка, ніби на цьому з'їзді прийнята так звана "культурно – національна автономія". Навпаки вона одноголосно відхилена на цьому з'їзді"[31]. Аналізуючи матеріали Брюннського з'їзду, Ленін прийшов до висновку про близькість пропозицій, які ставилися в процесі дискусій визнанню права націй на самовизначення. "Досить відкрити протоколи Брюннського з'їзду, який прийняв національну програму, і ми побачимо там заяву русинського с.-д Ганкевича від імені всієї української (русинської) делегації (стр. 85 протоколів) і польського с.-д Регера від імені всієї польської делегації (стр.108) про те, що австрійські с.-д обох зазначених націй включають в число своїх прагнень прагнення до національного об'єднання, волі і самостійності своїх народів. Отже, австрійська соціал–демократія, не виставляючи прямо в своїй програмі права націй на самовизначення, в той же час цілком мириться з виставленням частинами партії вимоги

національної самостійності. Фактично це й значить, зрозуміло, визнати право націй на самовизначення"[32].

Відносно позиції польських соціал-демократів із Галичини можна ще додати, що в березні 1898 р. на засіданні австрійського парламенту лідер польських західно-галицьких соціал-демократів І.Дашинський виступив за створення "союзу вільних і рівноправних народів ... як практично єдино можливому рішенні". Він далі заявив: "Ми виступаємо за право націй на повне самовизначення". Його підтримав і депутат Целлер, який підкреслив, що "розвиток повинен іти до повного права на самовизначення націй"[33].

Хоча на протязі двадцятиліття , яке відділяло Брюннський з'їзд від розпаду монархії, серед австрійських соціалістів неодноразово виникали дискусії з національного питання і висловлювалися протилежні думки і пропозиції, але Брюннська програма залишалась єдиним офіційним документом партії і ні одна буква в її тексті не була змінена. Вона стала першою спробою робітничого руху визначити свої позиції з національного питання. Ряд положень цього документу не втратили, на наш погляд, своєї актуальності і сьогодні. Особливо відмітимо в цьому зв'язку тезу програми, згідно якої вирішення національного питання стане можливим "тільки в дійсно демократичному суспільстві, заснованому на загальному, рівному і прямому виборчому праві".

[1]Adler V. Aufsätze, Reden, Briefe. – Wien, 1922-1929. – Bd.1. – S.25.
[2] Adler V. Briefwechsel mit August Bebel und Karl Kautsky. – Wien, 1954. – S.233.
[3] Mommsen H. Die Socialdemokratie und Nationalitätenfrage in habsburgishen Vielvökerstaat. – Wien,1963. – Bd.1. – S.300-305.
[4] Kalejka J. Národnostný programy pro stredni a jihovychodny Evropu. Z d□jin socialisticke teorie národnostny otazky 1848-1917. Od Marxe k Leninovi. – Brno, 1977. – S.114.
[5] Protokoll über die Verhandlungen des Gesamtparteitages des socialdemokratischen Arbeiterpartei in Österreich abgehalen zu Brünn 1899. - Wien, 1899. – S.XIV.
[6] Ibid., - S.80.
[7] Kolejka J. Вказана праця. – S.190.
[8] Pravo lidu. – 25.09.1899.
[9] Mommsen H. Вказана праця. – S.325-326.
[10]Kolejka J. Вказана праця. – S.112.

[11] Kristan E. Nationalismus und Socialismus in Östrreich. // Akademie. – 1898. – Č.11. – S.405-406. Більш широко про погляди Е.Крістана дивись працю югославського історика Ф.Клопчича. Klopčič F. Lenin, Kristan a Renner o kulturno-nacionalnoj avtonomii. – Beograd-Kotor. – 1967. Автор доказує, що була суттєва різниця між реформізмом Реннера і поглядами Крістана.
[12] Arbeiter Zeitung. – 8.09.1899.
[13] Protokoll über die Verhandlungen des Gestamtparteitages der Sozialdemokratishen Arbeiterpartei in Österreich abgehalten zu Brünn 1899. – S.80.
[14] Ibid., – S.87.
[15] Ibid., – S.89.
[16] Ibid., – S.87.
[17] Ibid., – S.86.
[18] Ibid., – S.80.
[19] Ibid., – S.86.
[20] Ibid., – S.105.
[21] Ibid., – S.81-82.
[22] Цитую по книзі: Швейцер В.Я. Социал-демократия в Австрии. Критика политических концепций и программ. – М., 1987. – С.49.
[23]Цитую по: Турок В.М. В.И.Ленин и брюннская программа по национальному вопросу. // Народы Азии и Африки. – 1970. – №6. – С.51-53.
[24] Ратнер М. Национальный вопрос в свете социалистического мировоззрения. // Русское богатство. – 1908. - №2. – С.54.
[25] Лозинский С.Г. Национальный вопрос и политические партии в Австрии. – М., 1907. – С.80.
[26]Василевський Л. Национальный вопрос и австрийские социалисты. // Русское богатство. – 1906. - №9. – С.59.
[27] Kelles-Krauz K. Program narodowosciowy socialnej demokracji austriackej a program PPS. Pisma wybrane. - Warszawa.,1962. – T.II. – S.293-294.
[28] Šmeral B. Co jsou a co chteji socialni demokrate? - Praha,1906. – S.75.
[29]Ленін В.І. Критичні замітки з національного питання. - ПЗТ. – Т.24. – С.133.
[30] Ленін В.І. Про "культурно-національну автономію". – ПЗТ. – Т.24. – С.170.
[31] Ленін В.І. До історії національної програми в Австрії і Росії. – ПЗТ. – Т.24. – С.299.

[32] Ленін В.І. Про національну програму РСДРП. – ПЗТ. – Т.24. – С.214-215.
[33] Kolejka J. Вказана праця. – S.114.